

УДК 821.111.091:821.581.091

Кіршова Н. А.

ЖАНРОВІ І СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПАЛОМНИЦЬКОЇ ПРОЗИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА КИТАЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРАХ (Порівняльна характеристика)

У статті розглядаються жанрові та стилеві особливості паломницької прози в англійській та китайській літературах XVI—XVII ст. Стаття має наметі продемонструвати, що спільна тематика, до якої звертаються за спільних соціальних обставин, вимагає використання подібних літературних прийомів. Таким чином, незважаючи на істотні культурні відмінності, на жанровому та стилістичному рівнях обраних для дослідження творів існують і спільні риси. У цих творах тему паломництва представлено як шлях пошуку Істини, і вони спрямовані на змалювання внутрішнього світу персонажів.

«Буденне життя завжди цілком змінюється завдяки відчуттям релігійної людини, яка всюди відкриває "шифр"... Шлях і ходьба можуть бути перетворені на релігійні цінності, бо будь-який шлях може символізувати "дорогу життя", а будь-яка ходьба - "паломництво", подорож до центру Світу... Ті, хто обрав пошук, шлях до "центру", повинні зректися будь-якого сімейного і суспільного становища, будь-якого "гнізда" і присвятити себе тільки походу до вищої істини, яка у високорозвинутих релігіях зливається з таємним богом» [1]. Ця цитата з М. Еліаде зводить до купи різноманітні видимі причини паломництва, такі як надія позбавитися тяжкої хвороби, знайти душевний спокій, виконати покуту тощо, до однієї універсальної причини - пошуку істини. Але істина пізнається внутрішнім світом людини, «вона всередині нас», і якщо ми не побачили її раніше, значить паломництво покликане так чи інакше змінити «оптичні можливості» нашого внутрішнього світу. Що може спричинити такі зміни? Можна уявити, що залишений один на один зі своєю метою - досягти істини - паломник «вчиться» на наслідках своїх дій і відповідно до цього досвіду перебудовує звичну йому систему цінностей. Єдиний помічник для нього в цьому процесі - його власний розум. Отже, на тлі різноманітних мандрівок і пригод паломництво є, в першу чергу, випробуванням інтелектуальним, а не фізичним.

Очевидно, що подолавши шлях, де готових істин не існує, і зробивши власні відкриття, паломник хоче поділитися ними і береться за перо. Тому можна сказати, що паломницька проза виникла майже відразу вслід за самим явищем. Якщо говорити про європейські літератури, то спочатку зразки паломницької прози належали виключно до «літератури факту», тобто представляли собою записи або своєрідні «звіти» людей, які здійснили паломництво. Такі твори пропонували переважно описи побачених святих місць, і в деяких літературах вони навіть утворили окремий жанр ходінь. Але завдяки фігуральному мисленню середньовіччя дуже швидко опис мандрівки у тексті про паломництво перетворюється на алегорію духовної дороги або шляху до істини. У такому вигляді мотив паломництва проникає до «літератури вимислу», тобто до художньої прози, де перетинається з *мотивом дороги*, який, за відомим твердженням М. Бахтіна, є констатуючим майже для всіх художніх творів.

Увагу в цій статті зосереджено на двох таких творах, основним змістом яких є паломництво, хоча вони й були написані адептами тих релігійних учень, де негативно ставилися до будь-яких ритуалів чи культових дій, в тому числі й до паломництва. Мова йде про буддизм та протестантизм. Оскільки обидва твори маловідомі українському читачеві, є сенс коротко їх представити.

Перший твір - «Шлях Паломника» - вийшов друком у 1678 р. в Англії. Його автор - протестантський проповідник Джон Баньян - реальної прощі ніколи не здійснював. Натомість у його біографії знаходимо відомості про дванадцятирічне перебування у в'язниці за проповідницьку діяльність «без ліцензії». Тодішній король Англії Чарльз II переймався відновленням монархії і, за твердженням дослідників, надавав перевагу католикам, тому послідовники протестантизму під час його правління зазнали неабияких гонінь. Вважається, що саме під кінець перебування у тюрмі Баньян і розпочав писати свою алегорію, яка розповідає про складний шлях Християнина (це головний герой твору) від міста Відчаю до Святого Міста. На цьому шляху він зустрічає як допомогу, так і перешкоди, а також учиться самотійно вирішувати, як поводитись у тій чи іншій ситуації. Дуже часто оповідь являє собою ілюстрацію до біблійних постулатів, зокрема «в особах» зображено правило не ходити вузьким шляхом, покинути сім'ю заради пошуку Бога тощо. «Безсмертна Алегорія», як назвав її У. Джеймс, виявилася надзвичайно популярною. Подібно до Біблії, цей твір є близьким для послідовників різних християнських конфесій, а протестантські місіонери перекладають його другим після Біблії. Таким чином, цей твір уже надруковано багатьма мовами і він вважається світовою класикою. Не випадково, що саме з нього В. Ізер розпочинає свою історію читацьких рецепцій, а дослідник англійського роману У. Ален пише, що без цього твору англійський читач сформувався б зовсім по-іншому. Цей твір не тільки сформував англійського читача, але й актуалізував певні образи, які було використано і в майбутньому літературному процесі. Зокрема, саме у Баньяна вперше з'являється образ Ярмарку Суєти, використаний пізніше В. Текереєм.

Другий твір - «Мандрівку на Захід» - написано на століття раніше (орієнтовно 70-ті роки XVI ст.) китайським чиновником У Чен-енем. Вихідним пунктом цього твору є реальна подія, яка відбулася у VII ст. н. е. Тоді, за часів поширення буддизму в Китаї, знаменитий монах Сюань Цзан здійснив мандрівку до Індії, звідки привіз класичні книги буддійського канону й очолив роботу з їх перекладу. Тогочасні китайці були малознайомі з життям та культурою своїх сусідів. Вони майже не мандрували і нічого не перекладали з інших літератур, не вважаючи їх гідними досягнень літератури власної. Тому з іменем Сюань Цзана пов'язане не тільки поширення буддизму, а й виникнення перекладознавства і, як наслідок, певна трансформація уявлень ки-

тайців про навколишній світ. Ця небезпечна мандрівка через гори справила велике враження на його земляків, тому розповіді про неї, в першу чергу завдяки учням монаха, почали поширюватися відразу ж після його повернення. Оскільки шлях пролягав через маловідомі китайцям території, ці розповіді дуже швидко почали «обросати» дивами. І протягом 900 років, аж до того часу, коли У Чен-ень взявся зібрати докупи ці різні оповідки, головна подія в них суттєво трансформувалась і міфологізувалась. Отже, в романі Сюань Цзан має чотирьох дивних помічників, напівтварин, напівлюдей, а один з цих помічників взагалі перебирає на себе функції головного героя. Це - король мавп Сунь У-кун, якого покликано розчищати шлях від підступних злих духів і довести мандрівку до успішного завершення. Сам Сюань Цзан у романі виглядає досить безпорадним і абсолютно не виправдовує сподівання тих читачів, які знайомі з видатною біографією реального монаха.

Часова відстань між написанням творів - майже 100 років, але суспільна ситуація в Англії XVII ст. дуже подібна до ситуації в Китаї XVI ст.: в обох країнах це був період формування капіталістичних відносин. Звичайно, це була перехідна епоха не тільки з точки зору соціальної генези, а й з позицій культурного розвитку. Щодо Європи, то «у XVI-XVII ст. відбувається механізація картини світу - заміна образу світу як організму уявленням про Універсум як механізм» [2]. Щодо Китаю, де основною рисою культури завжди була орієнтованість на традицію (причому дослідники схильні наголошувати на безперервності цих традицій), то XVI-XVII ст. виявилися для китайської культури часом перегляду свого попереднього досвіду. Саме такою бачить ситуацію вчений-сходознавець В. В. Малявін. Він пише: «Однак для Китаю то був також час драматичних змін як у втіленнях культури, так і, головне, в самій якості культурної самосвідомості. Тепер критичному розгляду було піддано саму сутність традиції, і не лише мудрість предків, а й самі засоби відтворення культури, самий сенс творчості стали проблемними» [3].

Отже, мотив *пошуку* істини в період переоцінки цінностей виглядає не випадковим. Коли людина вирішує здійснити прощу, вона тим самим визнає навколишній світ недосконалим, а його цінності фальшивими. Паломник наважується віднайти або *пережити* істину самотійно, на власному досвіді, тому в процесі пошуку істини багато важить уміння користуватися власним розумом. Така настанова знайшла свій розвиток в обох творах, що також не дивно, адже

перехідна доба, про яку йшлося вище, характеризується підсиленням інтересу до інтелектуального начала в людині. Цей інтерес зумовив і певні жанрові та стильові особливості творів про паломництво.

Отже, паломництво - це різновид мандрівки, але такої, що завжди передбачає двоплановість - тобто дія відбувається *одночасно* як у реальній, так і в духовній площині. Просування вперед у реальному світі, його інтелектуальна «обробка» супроводжується вдосконаленням у духовному світі (твір Баньяна так і називається *The Pilgrim's Progress*), що в християнстві розумілося як зречення всього тлінного, а в буддизмі як зречення будь-яких почуттів та бажань.

Можна помітити, що до появи цього мотиву художня проза, як у Європі, так і на Сході, зосереджувалася окремо або на реальному світі, як, наприклад, у крутійському романі, або на ідеальному, як у романах рицарських. Зазначений вище жанр ходінь стосувався більше «літературного факту», а якщо говорити про китайську літературу, то там він був узагалі відсутнім. Отже, проникнення теми паломництва до художньої прози передбачало певні жанрові та стильові трансформації.

Перша яскрава особливість пов'язана з тим моментом, що мандрівка-паломництво має на меті навчити людину самостійно розрізняти істину. Отже, істина дана у прихованому вигляді, або певні речі (наприклад, традиційні погляди) засліплюють нас і не дають змоги її побачити. Відповідно до цього обидва твори побудовано так, що сенс кожного з них подано так само у прихованому вигляді і читач повинен дійти до нього власним розумом. Твір Баньяна - це алегорія, а твір У Чен-еня - складна символічна конструкція.

Пригодницька проза в китайській літературі, яка існувала ще до появи роману У Чен-еня, за своєю структурою була тісно пов'язана з фольклором та усною оповіддю. Так само й У Чен-ень не ставив собі за мету бути новатором у жанровій площині. Для побудови розділів свого твору він скористався давно відомою формулою усних оповідок, тому кожний з них обривається на найцікавішому місці й закінчується типовою фразою: «Якщо хочете знати, що відбулося далі, приходьте наступного разу», адресованою явно слухачам, а не читачам. Крім цього, він обрав за своїх героїв давно відомих фольклорних персонажів. Але, потрапивши в буддистський контекст, ці персонажі набули глибокого символізму. Зокрема, вищезгадана Мавпа, яка у фольклорі символізує бешкетництво та марнославство, перетворюється

на символ Примітивної Свідомості, яка має приборкати під час мандрівки свої бажання.

Пригодницька проза в англійській літературі часів Баньяна теж мала давню традицію. Ця традиція включала легенди про короля Артура, де мотив пошуку Святого Граалю корелює безпосередньо з темою паломництва, «Видіння про Петра-Орача» В. Ленгленда та оповідання Чосера також приділяли увагу цій темі. Втім, як і всі протестанти, сам Баньян дуже неприхильно ставився до розважальних мистецтв, зокрема до літератури і театру. Тому й не мав на думці писати літературний (у сенсі розважальний) твір. Його улюбленою книгою була Біблія, а серед іншої літературної продукції він приділяв увагу памфлетам, які друкувалися в XVII ст. у великій кількості. Зокрема, А. Л. Мортон пише про ймовірність запозичень у Баньяна з памфлетів Р. Овертона [4]. Тому можна зробити припущення, що розпочинаючи роботу над «Шляхом Паломника», Баньян не шукав зразків серед жодного із світських жанрів. Крім того, дослідники, які вивчали зв'язок між релігією та мовою, відзначають, що для християнства характерне неконвенційне ставлення до слова, тому віруючі, які беруться до літератури, вважають, що всі теми та жанри містяться у Святому Письмі. За свідченням самого автора, він збирався описувати життєвий шлях святих у сучасні йому дні, що мало б відповідати жанру агіографії, але раптом «впав в алегорію», як він висловлюється. Те, що в нього вийшло, сучасні літературознавці відносять до перших зразків цілком світського жанру *novel*.

Підставою для цього є друга жанрова особливість, характерна для паломницького твору, це - увага до внутрішнього світу героїв.

Дослідники помітили, що більшість персонажів Баньяна, хоча й представлені алегоріями, але мають досить реалістичні характери. Особливо це стосується негативних персонажів. Дослідники відзначають, що персонажі позитивні названі за законами середньовічної алегорії іменниками - Благочестя, Милосердя, Допомога тощо, а от персонажі негативні дуже часто мають за імена прикметники - Велемовний, Поступливий тощо, тобто є швидше не алегорією, а метонімією [5] і, таким чином, дають персонажу *індивідуальну* характеристику, хоча й однобоку.

Що стосується китайського твору, то соціальна площина там практично відсутня. Злі сили, з якими героям доводиться зустрічатися, найчастіше не можна звести до якоїсь однієї вади, часто вони є уособленням руйнівних сил природи. Вони спокушають героїв і змушують їх боротися

кожен зі своїми власними недоліками, тобто так чи інакше розкривають внутрішній світ героїв. Зокрема, інший фантастичний персонаж - напівлюдина-напівкабан Чжу Ба-цзє - любить добре поїсти, тому злі сили «використовують» цю його пристрасть, щоб заманити всіх у пастку. Для нього сенс мандрівки полягає в тому, щоб навчитися приборкувати свої бажання і, таким чином, удосконалитись.

У зв'язку з цим варто пригадати дослідження М. Бахтіна, який зауважував, що до появи новочасного роману (тобто XVIII ст. в Європі) суттєвою ознакою прозових жанрів була зосередженість на мінливості Долі, яка й розцінювалася, власне, як головний герой твору, а персонажі були лише маріонетками в її руках і протягом дії залишалися незмінними.

Очевидно, що твори про паломництво зміщують акценти із зовнішнього світу на внутрішній. Баньян і У Чен-ень не тільки наводять яскраві й досить реалістичні характеристики героїв, а й розкривають мотиви вчинків та пов'язують наслідки дій з характером персонажа. Це наполегливо веде читача до думки, що персонаж сам визначає свою долю.

Хронологічно обидва романи написані на межі появи жанру новочасного роману характерів. І хоча це термін європейського літературознавства, сказане стосується і китайського твору, тому що наступний за «Мандрівкою на Захід» великий прозовий твір, написаний майже через два століття, - «Сон у червоній вежі» - дослідники визначають як китайський роман характерів, подібний до західних зразків цього жанру. Таким чином, можна припустити, що паломницькі твори, які передбачали інтелектуальну участь читача й інтерес до внутрішнього світу героїв, підготували ту зміну читацьких інтересів, яка, на думку деяких дослідників, і привела до появи роману характерів (або *novel*).

Якщо ж тепер звернутися до стилістичного плану, то можна констатувати, що відмінностей зустрічається набагато більше, однак стильова оригінальність тільки підкреслює універсальність теми паломництва. І хоча твір Баньяна написано в піднесеному ключі, а твір У Чен-еня - в комічному, певні спільні риси у цих творів існують і на стилістичному рівні.

Якщо мотив паломництва передбачає звернення до внутрішнього світу людини, то цей внутрішній світ має бути якимось у творі представлений. Цікаво, що обидва автори обирають одну й ту ж форму - представляють внутрішній світ *через слова та дії персонажів*, тобто суттєво драматизують оповідь. Отже, і на цьому рівні чита-

чеві не пропонують готовий опис, а змушують його дійти якогось висновку самостійно. Хоча слід зазначити, що мова йде про емоційний аспект, тому що інтелектуальний аспект, або логіка персонажів, якраз представлений безпосередньо. Обидва автори неодноразово наводять думки персонажів у ситуації вибору і, таким чином, пояснюють логіку їхніх подальших дій.

Хід думок персонажа в китайському романі представлено у вигляді внутрішнього монологу. Наприклад, після поразки від одного з чудовиськ Король Мавп Сунь У-кун іде до його печери й розмірковує таким чином: «Це і є таємний хід (до печери). Якщо я з'явлюся у своєму справжньому вигляді, боюся, що духи-слуги мене впізнають, тож краще перетворюся на водяну змію... Але стривайте! Якщо вчитель дізнається, що я, монах, перетворився на змію, йому моє довге і вертке тіло не сподобається; краще перетворюся на краба... Та це теж не дуже добре, бо тоді вчитель звинуватить мене, що в мене, монаха, багато ніг». На відміну від цього, внутрішній монолог у Баньяна є опосередкованим. Тут теж є зустрічі з чудовиськами, і ось як описана одна з них: «Після цього Християнин злякався і став подумки вирішувати, чи краще повернути назад, чи залишитися. Та врешті він подумав, що його спина не захищена, і тому повернутися спиною до ворога означає дати йому чудову нагоду вразити його своїми стрілами; таким чином, він вирішив ризикнути і залишитися де був; тому що, подумав він, якщо моєю метою є врятувати життя, то найкраще, що мені слід зробити - це залишитись». Втім обидва автори досить чітко представляють логіку персонажа в ситуації вибору.

Власне ситуація вибору дуже важлива для паломника, оскільки саме в цей момент він самостійно вирішує, як йому вчинити. Між іншим, можна помітити, що в обох творах вибір здійснюється за логікою алгоритму. Релігійна тематика, очевидно, зводить вибір до «двоїчного коду», якщо можна так висловитись, - тобто, до вибору між добром і злом. Тому в обох творах у ситуації вибору ми зустрічаємо конструкцію «якщо..., то...». Особливо це показово для китайського твору, оскільки за звичайних обставин для китайського складного речення характерно випускати сполучники. Таким чином, складається враження, що роздуми персонажів у ситуації вибору підкоряються певному алгоритму, де всі ходи чітко й заздалегідь визначені.

Ще однією особливістю можна визнати практичну відсутність пасивних конструкцій і використання у переважній більшості випадків конструкцій активних. Це може тільки підсилити

враження, що персонаж більше не є маріонеткою в руках Долі, а робить свій вибір самостійно. Цікаво, що пасивні дієслова вживаються стосовно тих персонажів (найчастіше негативних), які потерпіли поразку.

Дослідники також відзначають легкість і природність мови обох письменників. За умови суворого стилістичного розподілу мови на «високу» літературну та «низьку» розмовну, обидва автори роблять вибір на користь останньої. Твори написано мовою, близькою до розмовної, що робить діалоги невимушеними і створює ефект реалістичності ситуації. Баньян свідомо не використовував риторичних прикрас, вважаючи їх штучними й обтяжливими, навіть висміював тих авторів, які завдяки використанню цих прикрас намагали-

ся зробити свою мову незрозумілою і видатися розумнішими, ніж вони є. Так само й У Чен-ень розумів, що класична літературна мова веньянь зрозуміла на той час лише чиновникам і абсолютно неприродна в устах фольклорних та міфологічних персонажів. Уявляється, що вибір на користь розмовної мови також пов'язаний з темою паломництва - вище вже йшлося, що воно змушує людину переглядати звичні їй уявлення про високе й низьке. Крім того, релігійна проблематика звертається до всіх людей без обмежень, і маючи настанову задіяти розум читача, автори просто муляли висловлюватися зрозумілою йому мовою.

Таким чином, окрім певних жанрових ознак, мотив паломництва зумовлює подібність між такими оригінальними творами і на рівні стилю.

1. *Еліаде* М. Мефістофель Андрогін-К.: Основи, 2001.- С 97.
2. Очерки по истории мировой культуры.- М.: Языки русской культуры, 1997.
3. *Малявин В. В.* Китай в XVI-XVII веках. Традиция и культура.- М, 1995-С. 6.

4. *Мортон А. Л.* От Мэлори до Элиота.- М.: Прогрессе, 1970.- С. 113.
5. *Branham, Rebecca.* Christian Allegory in the Seventeen Century: A Comparison of George Herbert and John Bunyan.- <http://www.accd.edu>

N. Kirnosova

PECULIARITIES OF GENRE AND STYLE OF PROSE OF PILGRIMAGES IN ENGLISH AND CHINESE LITERATURE (COMPARATIVE ANALYSIS)

The article focuses its attention on peculiarities of genre and style of prose about pilgrimages in English and Chinese literature in XVI-XVII centuries. The main idea of the article is to show that the same topic in different literatures, exploring under the same social conditions, demands the use of the same literary devices. So, in spite of the fact of great cultural variety, there are some common features on the genre and style levels in different literary works. These works present the theme of pilgrimage as a process of searching Truth, and direct on presenting the inner life of characters.